

Pitrus en (veen)mos: gewild zomer-habitat voor adders en andere reptielen

Johann Prescher, Raymond Creemers & Mark Groen

De adder staat vooral bekend als soort van heide en hoogveen op de hoge zandgronden. Vraag een willekeurige Nederlander naar waar deze prachtige soort te vinden is en men zal vaak een beeld schetsen van een heideterrein met een zandpad. Maar het ligt anders. Adders hebben namelijk gedurende het jaar steeds andere behoeften en zoeken hierbij ook bijpassende habitats in hun leefgebied. Onderzoek door middel van vangst-hervangst in Drenthe geeft extra bevestiging en inzicht in deze behoeften.

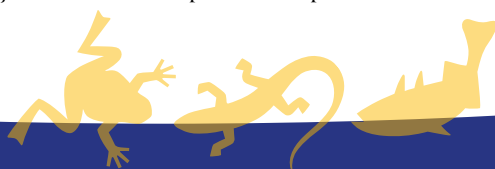
Adder in zomerhabitat met haakmos en pitrus. (Foto: Johann Prescher)

Op het Leggelderveld (Drenthe) wordt sinds 2013 jaarlijks populatie-onderzoek uitgevoerd. Daarbij worden de waarnemingen en vangsten van adders vastgelegd en waar mogelijk worden dieren gefotografeerd, gemeten en gewogen. De foto's van het kopschildenpatroon maken het mogelijk om dieren individueel te herkennen. Daarmee kunnen ook terugvangsten geïdentificeerd worden. Tussen 2013 en 2025 zijn 689 waarnemingen aan adders verricht, waarbij 529 verschillende individuen werden onderscheiden. 82% van de adders is eenmalig gevangen, slechts een klein deel werd twee of meer keer gevangen (figuur 1). Het geringe aantal terugvangsten wijst al op een flink aantal adders in het onderzoeksgebied. In het beste jaar (2016) zijn er 155

waarnemingen verricht in slechts 14 bezoeken. Ook dit wijst op een populatie van meerdere honderden volwassen adders in de topjaren.

De klassieke habitats: Droge heide

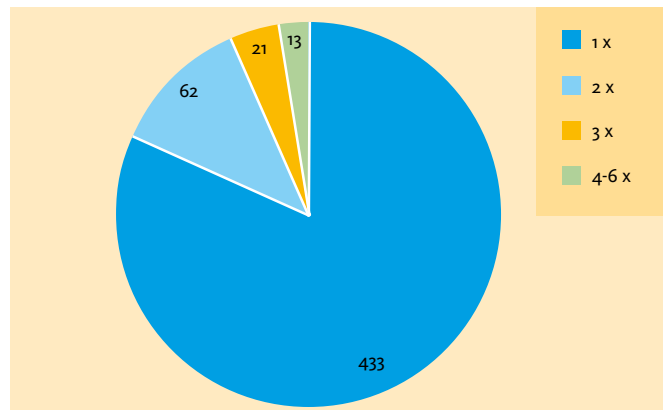
In het vroege voorjaar kan men in Nederland op zonnige dagen soms al eind februari adders vinden bij zeer lage temperaturen van 8 tot 10 graden Celsius of soms nog lager. Hogere delen in het terrein functioneren dan als overwinteringsplaatsen. In de winter komen deze gebieden vrijwel nooit onder water te staan. Adders bevinden zich dan vooral op plaatsen waar een afwisseling van struikheide en pijpenstro en sporadisch dopheide te vinden is. Qua habitatype is dit te

omschrijven als droge heide. Hier worden adders aan het einde van de winter en begin van het voorjaar ook het meest aangetroffen. Vanaf half april worden adders ook veelvuldig in de lager gelegen zomerhabitats gevonden (figuur 4).

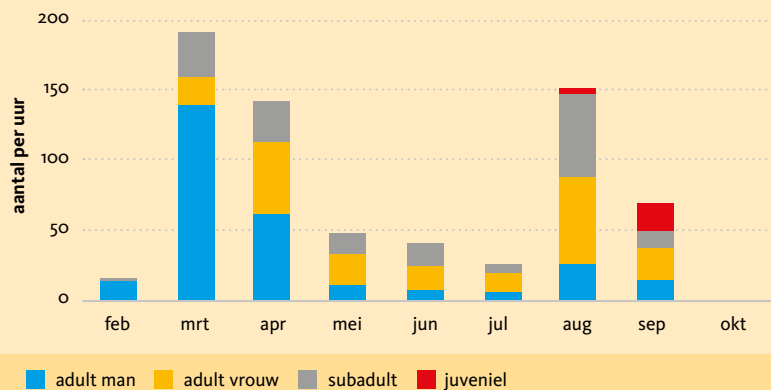
Migratie

De lager gelegen delen in het onderzoeksgebied zijn, zoals te verwachten, ook de vochtigere habitats. Adders worden gedurende de zomer veel op dit soort plekken gevonden en zoeken deze plekken actief op (van Leeningen & van Dorp, 2015). Daarbij kunnen ze zich over enkele tientallen of honderden meters verplaatsen. Verschillende auteurs noemen pitrusvelden op voormalige landbouwgronden als zomerhabitat (van Leeningen & van Dorp, 2015; Prescher & Koopmans, 2017; Bauwens & Claus, 2024). Mannetjes, subadulte dieren en niet-zwangere vrouwtjes worden veelal gevonden in dit zomerhabitat, terwijl zwangere vrouwtjes en juvenielen doorgaans in winterhabitat worden aangetroffen. Hoe de addervondsten gedurende het activiteitsseizoen zich verhouden in de drie habitattypes is weergegeven in figuur 4. Op droge heiden worden de adders vooral gezien op de overwinterings- en zonplekken tussen week 9 en week 17 (eind april). Na de paartijd, die meestal valt tussen week 14 en 17 dalen hier de aantallen sterk. Pas in de nazomer (vanaf week 35) stijgen de aantallen weer als de dieren in september en oktober terug keren naar de vaste overwinteringsplaatsen. Voor vochtige heiden zien we een

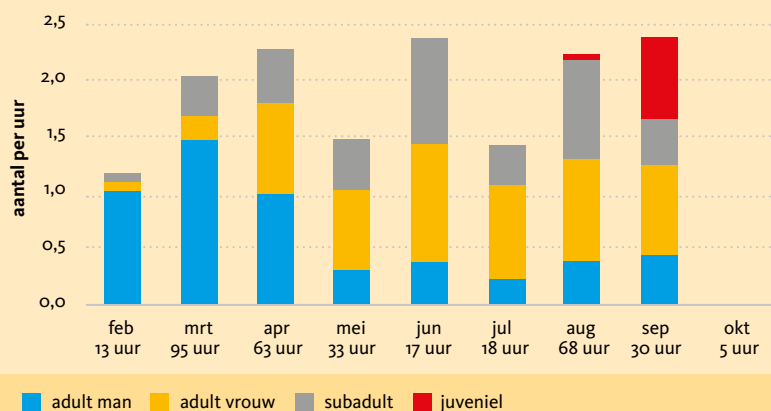

Figuur 1. Aantal eenmalige vangsten en terugvangsten (2 tot 6 keer gevangen). Periode 2013-2025: 689 waarnemingen, 529 verschillende individuen.

soortgelijk patroon, maar met lagere dichtheden in het vroege voorjaar en hoge dichtheden in met name de zomermaanden. In de pitrusvelden/veenmosvelden worden de eerste adders pas aangetroffen in week 14 en pieken de aantallen vooral in zomermaanden vanaf half juni (week 24/25) tot eind september (week 39).

Figuur 2. Aantal vangsten per maand.

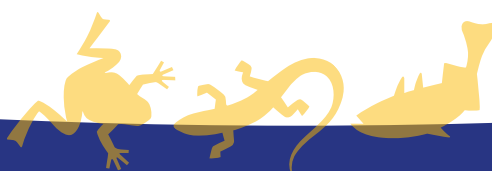

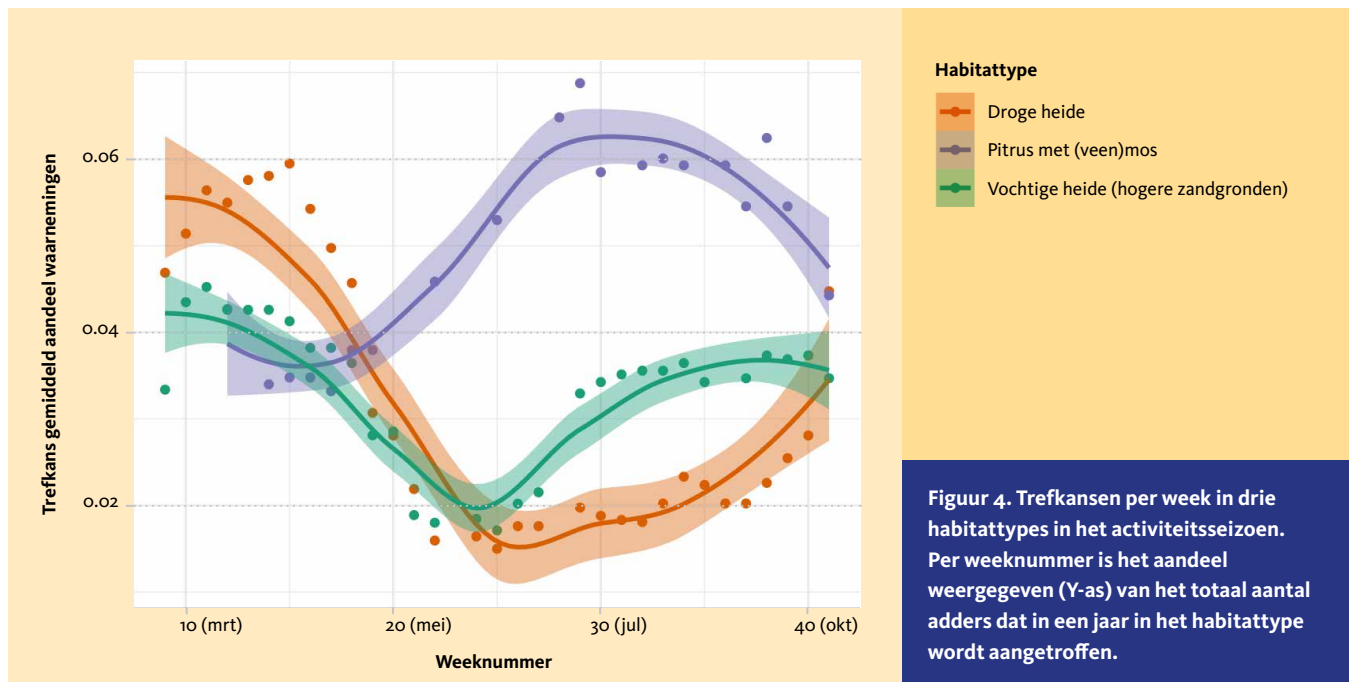
Figuur 3. Vangkans adders per uur, gecorrigeerd voor onderzoeksinspanning (aantal uren zoektijd per maand). Totale zoektijd per maand vermeld op x-as.

Jaarritmiek, trefkansen en onderzoeksinspanning op het Leggelderveld

Adders hebben een jaarritmiek waarbij de mannetjes het eerst verschijnen; zij moeten in het voorjaar zoveel mogelijk zonnen om de rijping van zaadcellen (spermatogenese) op gang te brengen. De mannetjes vangen dan ook elk zonnestraaltje en UV-straling op in een tijd van het jaar dat de zon nog laag staat. Na hun eerste vervelling breekt de paartijd aan en dan zijn inmiddels ook alle paringsbereide vrouwtjes uit hun winterslaap ontwaakt. Na de paartijd daalt het aantal waarnemingen sterk bij de volwassen mannen. De vrouwtjes zijn elke twee jaar zwanger. Deze zwangere, volwassen vrouwtjes kunnen in de zomermaanden gevonden worden op vaste ligplaatsen op bewolkte, niet al te hete dagen.

Ook subadulten en adders die net gegeten hebben zijn dan te vinden. De juvenielen verschijnen vanaf begin september. De jaarritmiek (figuur 2) wordt voor een aanzienlijk deel ook beïnvloed door onderzoeksinspanning in de verschillende maanden en een juiste timing in verband met weersomstandigheden. Wanneer het aantal waarnemingen gecorrigeerd worden voor de onderzoeksinspanning (aantal zoekuren) dan worden vanaf eind februari tot half oktober 1 tot 2,5 adders per zoekuur gevonden (figuur 3).

Zomerhabitat: natte heide versus pitrus/veenmos-vegetaties

Er zijn in het onderzoeksgebied twee typen vochtig habitat. De een is natte heide. Dit wordt gekenmerkt door vegetatie bestaande uit een mozaïek van met name dopheide, veenmos, veenpluis en pijpenstro. Natte heide is een **natuurdoeltype** dat in veel natuurgebieden nagestreefd wordt en waar ook actief beheersmaatregelen voor genomen worden. Voor dit natuurdoeltype is, binnen de Subsidieregeling Natuur en Landschap (SNL), een vergoeding voor het beheer geregeld. Sommige gebieden hebben echter ook terreindelen die ooit ten gunste van ander landgebruik ontgonnen zijn, zoals voor landbouwactiviteiten. Nadat deze gebieden weer een natuurfunctie gekregen hebben, wordt hier een ander beheer gevoerd. Vegetatie gedomineerd door pitrus, veenmos en haakmos krijgt de kans zich te ontwikkelen (figuur 3). **Dit relatief voedselrijke milieu is echter geen natuurdoeltype**, binnen SNL-systematiek staat hier geen vergoeding voor het beheer tegenover. Maar pitrusvelden met haakmos hebben voor adders en andere reptielen wel degelijk een belangrijke functie. In het studiegebied worden veel adders gevonden in dit habitat (figuur 4) met goede schuilmogelijkheden en mogelijkheden voor thermoregulatie. Bovendien leeft hier veel addervoedsel (o.a. kikkers en aardmuizen).

Waarnemingen van adders en andere reptielen in velden vol pitrus en (veen)mos zijn ook gedaan op het Dwingelderveld (Prescher & Koopmans, 2017), het Wapserveld en het Holtingerveld (eigen waarnemingen in de periode tussen 2003-2021) en het Vledderveld (niet gepubliceerd onderzoek 2022). Niet alleen adders, maar ook hazelwormen, ringslangen en levendbarende hagedissen worden in de vochtigere habitats veelvuldig waargenomen. Dit soort vochtig voedselrijke gebieden zijn in het vroege voorjaar nog weinig in trek (zie figuur 4). Ze worden pas vanaf het einde van de paartijd (half april) door de adders opgezocht. Om hier adders te vinden, moet je er snel bij zijn. Als de adders al ruim de tijd hebben gehad om op te warmen, zal je er weinig waarnemen. Goede kansen om adders te spotten in de nazomer (augustus-september) heb je op een bewolkte

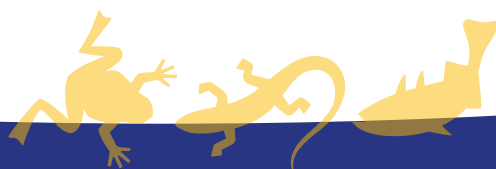
en relatief frisse dag (15-20 graden Celsius). Op dit soort dagen zijn er in het onderzoeksgebied soms tientallen adders aangetroffen. De pitrusvelden zijn echter geen makkelijke wandelgebieden. Ze zijn vaak lastig toegankelijk en om daar uren rond te lopen vraagt de nodige fysieke inspanning.

Rekening houden met de adder in pitrus/veenmos-velden

Terreinbeheerders hebben te maken met doelsoorten en prioritaire habitattypen. Helaas is de adder geen SNL-soort (Subsidiestelsel Natuur en Landschap). Anders zou de soort in alle leefgebieden, minimaal eens in de zes jaar gekarteerd moeten worden. Pitrusvelden vallen doorgaans ook buiten de prioritaire habitattypen en soms moeten ze zelfs ruimte maken voor vochtige heide, zoals ook in het onderzoeksgebied. Mede dankzij het populatieonderzoek van de Werkgroep Adderonderzoek Nederland is hier zorgvuldig beheer toegepast. Als er geen jarenlang adderonderzoek was gedaan, zou een groot deel van de zomerhabitat voor langere tijd ongeschikt zijn geraakt door intensieve ingrepen in het beheer. Dit zou tot gevolg hebben gehad dat de draagkracht van het gebied voor de adderpopulatie zou afnemen. In samenwerking met een begeleidend adviesbureau en Natuurmonumenten is afgesteld op kaart waar plagwerkzaamheden konden plaatsvinden. Maar nog belangrijker, waar niet. De belangrijkste stukken waar veel adders werden waargenomen zijn daardoor in stand gebleven en hier worden nu nog steeds adders aangetroffen. Het is dus belangrijk om in het beheer de waarde van pitrusvelden als zomerhabitat te (h)erkennen. Maatregelen in reptielengebieden zouden idealiter gefaseerd moeten worden uitgevoerd in combinatie met een uitgebreide en kwalitatief goede reptielenkartering en buiten kwetsbare periodes (november-januari).

Dankwoord

Natuurmonumenten, in het bijzonder Ronald Popken en Lars Kampjes, worden bedankt voor de samenspraak met betrekking tot goed beheer. Tessa Mulder wordt bedankt voor haar bijdrage in dit onderzoek.

Summary**Pitrus and peat(moss): popular summer habitats for vipers and other reptiles**

Although European adders (*Vipera berus*) in the Netherlands are often associated with dry heathlands, research in Drenthe using capture–recapture techniques shows that they rely on a mosaic of habitats throughout the year. In early spring, they occupy higher, dry heathland with heather and purple moor-grass, which also serves as wintering grounds. From mid-April, many migrate – sometimes over hundreds of metres – to lower, wetter areas for summer habitat. Two wet habitat types are important. Wet heathland is the first type, dominated by cross-leaved heath, sphagnum moss and cotton grass. Rush- and moss-rich fields are the second type (with soft rush *Juncus effusus*), often on former farmland, offering cover, thermoregulation opportunities and abundant prey. These nutrient-rich rush habitats are not conservation targets but prove highly valuable for adders, slow worms, grass snakes and viviparous lizards. Such habitats are often overlooked in land management. A case study at Leggelderveld shows that careful planning – using detailed reptile surveys and phased sod-cutting – can prevent

the loss of key summer areas and help to maintain population viability. Takeaway: Soft rush and moss-dominated wetlands are crucial summer habitats for adders and other reptiles. Land management should recognise their ecological value and adjust interventions accordingly.

Literatuur

- Bauwens, D. & K. Claus, 2024. Migrations and seasonal patterns of habitat use in the Adder (*Vipera berus*): Implications for the Conservation and Management of Local Populations. *Herpetological Conservation and Biology* Vol. 19(2): 325-335.
- Leening, R. van & D. van Dorp, 2015. Adderonderzoek Hijkerderveld. Resultaten van meer dan 12 jaar adderonderzoek. RAVON 59, Jg. 17(4): 68-71.
- Prescher, J.A. & M. Koopmans, 2017. Reptielen in het Nationaal Park Dwingelderveld in 2017. Onderzoek naar verspreiding en habitat. A&W-rapport 2383. Altenburg & Wymenga ecologisch onderzoek, Feanwâlden.

Johann Prescher

Werkgroep Adderonderzoek Nederland, prescher86@gmail.com

Raymond Creemers & Mark Groen

RAVON, r.creemers@ravn.nl

Typisch zomerhabitat voor de adder, voormalige landbouwgrond met pitrus met (veen)mos. (Foto: Johann Prescher)

